

Dr hab. Roman Marcinkowski

Uniwersytet Warszawski

„Bądźcie płodni i rozmnażajcie się...” (Rdz 1:28) Z żydowskiej perspektywy Bożego błogosławieństwa

„Be fruitful and increase in number...” (Gen 1:28)

In the Jewish Perspective of the God`s Benediction

Abstrakt:

Pierwszym Bożym błogosławieństwem, postrzeganym już w starożytnych tekstach judaizmu jako przykazanie i obowiązek (*micwa*), są słowa Tory: *pru urvu* – dosł. ‘bądźcie płodni i rozmnażajcie się...’ (Rdz 1:28). Artykuł bazując na tekstach źródłowych judaizmu przedstawia najpierw wspomniane wyżej słowa w ich starożytnym kontekście Tory spisanej, a następnie Tory ustnej ze szczególnym uwzględnieniem Miszny, Tosefty i obu Talmudów. Teksty źródłowe wyraźnie wskazują, że obowiązek prokreacji spoczywa na mężczyźnie, a nie na kobiecie. Koniecznym minimum do wypełnienia tego obowiązku jest dwójka dzieci, według Szkoły Hillela syn i córka, a zgodnie z opinią Szkoły Szammaja dwóch synów. Wyjaśnia się również za Miszną problem hierarchii społecznej wynikającej z urodzenia i wskazuje, jaki wpływ miały i mają współcześnie starożytne opinie i postanowienia halachiczne w odniesieniu do zagadnień związanych z płodnością i prokreacją.

Słowa kluczowe: judaizm, płodność, prawo rabiniczne, prokreacja, żydowska etyka medyczna

Abstract:

From the Jewish Perspective of God`s Benediction “Be fruitful and multiply...” (Gen 1:28)

God`s first blessing which was already perceived in the ancient texts of Judaism as a commandment and a duty (*mitzvah*) were the words of the Torah: *pru urvu* – lit. ‘be fruitful and multiply...’ (Gen 1:28). On the basis of the source texts of Judaism the author first presents the above-mentioned words in their ancient context of the Written Torah, and then in the context of the Oral Torah with special reference to the Mishnah, Tosefta and both Talmuds. The source texts clearly indicate that the duty of procreation lies with a man, not a woman. The minimum necessary to fulfill this obligation is to have two children, son and daughter, according to the opinion of the House of Hillel, and according to the opinion of the House of Shammai, a minimum of two sons is necessary. The author also explains after Mishnah the problem of social hierarchy resulting from birth and he points to the impact that ancient opinions and Halachic provisions have had on the issues associated with fertility and procreation.

Key words: Fertility, Procreation, Judaism, Rabbinic Law, Jewish Bioethics

Pierwsze Boże błogosławieństwo, postrzegane już w starożytnych tekstach judaizmu jako przykazanie i obowiązek (*micwa*), uważane za pierwsze i podstawowe przykazanie biblijne, przyjmowane od dawna dosłownie (wiele tekstów żydowskich podkreśla dosłowność tych słów zarzucając innym, m.in. chrześcijanom zbyt alegoryczne ich pojmowanie (Barilan 2019, s. 190), przez wyznawców judaizmu, odnosi się do prokreacji. Istotę stanowią tu słowa Tory: *pru urvu* – dosł. ‘bądźcie płodni i rozmnażajcie się’, wypowiedziane przez Boga czterokrotnie w Księdze Rodzaju. Najpierw skierowane są do zwierząt po ich stworzeniu: „Bóg pobłogosławił je mówiąc: <Bądźcie płodne i rozmnażajcie

się, i zapelniajcie wody w morzach, a ptactwo niech się mnoży na ziemi>”¹. Następnie kluczowe słowa *pru urwu*, pierwszego Bożego przykazania, pojawiają się jeszcze trzykrotnie w Księdze Rodzaju w odniesieniu do ludzi. Pierwszy raz, gdy Bóg stworzył na swój obraz mężczyznę i kobietę: „Pobłogosławił ich Bóg i powiedział do nich: <Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, i zapelniajcie ziemię, żeby uczynić ją sobie poddaną. Panujcie więc nad rybami morskimi i nad ptactwem niebieskim, i nad wszelkim zwierzęciem pełzającym po ziemi>”². Kolejny raz po zawarciu przez Boga przymierza z Noem: „Bóg pobłogosławił Noego i jego synów, i powiedział do nich: <Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, i zapelniajcie ziemię>”³. Jeszcze raz w tym samym rozdziale Księgi Rodzaju Bóg wypowiada te słowa do Noachitów⁴: „Wy zaś bądźcie płodni i rozmnażajcie się, niech się zaludnia ziemia, żebyście nad nią panowali”⁵.

Podobnie przykazanie o byciu płodnym wyjaśnia Tora ustna, której istotę stanowi, spisana ostatecznie pod koniec II wieku n.e., Miszna:

Nie [może] mężczyzna powstrzymać się od [wypełnienia przykazania] ‘Bądźcie płodni i rozmnażajcie się’⁶, chyba że ma [już] dzieci. Szkoła Szammaja mówi: „Dwóch synów”⁷, Szkoła Hillela zaś mówi: „Syna i córkę”⁸, jak napisano: „Mężczyznę i kobietą stworzył ich”⁹. Jeśli poślubił kobietę i był z nią dziesięć lat, a ona nie urodziła, to¹⁰ nie powinien [dłużej] powstrzymać się [od wypełnienia przykazania]. Jeśli ją oddalił¹¹, to

¹ Rdz 1:22. Wszystkie teksty źródłowe według przekładu autora artykułu.

² Rdz 1:28.

³ Rdz 9:1.

⁴ Hebr. *Benei Noach* – dosł. ‘synowie Noego, potomkowie Noego’. Marcinkowski 2004: 176-177, tam użyto tego terminu po raz pierwszy. Zdaniem wcześniejszych autorytetów rabinicznych ten termin obejmuje także narody stanowiące potomstwo Abrahama z wyłączeniem Izraelitów (Marcinkowski 2013: 23-24), których zaprzestano tak nazywać po nadaniu im Tory na Synaju (Raszi do *Awoda Zara* 3a). Według tradycji żydowskiej Bóg nałożył na Noachitów siedem przykazań, które otrzymali wcześniej: zakaz bałwochwalstwa, bluźnierstwa, przelewania krwi, odsłaniania nagości, rabowania, odcięcia kończyny żywemu zwierzęciu oraz nakaz ustanawiania sądów (Marcinkowski 2004: 176-193; Marcinkowski 2017: 235). Majmonides wyjaśnia, że wszystkie te prawa należy traktować jako Tradycję, którą Mojżesz przekazał na Synaju (Majmonides, *Melachim* 9,1).

⁵ Rdz 9:7.

⁶ Hebr. *mipirja weriwja* – dosł. ‘od płodzenia i rozmnażania’. Chodzi tu oczywiście o nakaz Tory: *Pru urwu umil’u et haarec!* – ‘Bądźcie płodni, rozmnażajcie się i zapelniajcie ziemię’ (Rdz 1:28).

⁷ Gemara i Tosefta wyjaśniają, że wzorem był tu Mojżesz, który miał dwóch synów: Gerszoma i Eliezera, por. 1Krn 23:15; (Albeck, 2008 III 38; Kehati, 2003, Jew 6:6).

⁸ Wniosek wysunięto na przykładzie stworzenia świata, gdzie na początku stworzył Bóg mężczyznę i kobietę.

⁹ Hebr. *zachar unekewa beraam* (Rdz 5:2).

¹⁰ To powinien ją oddalić lub wziąć drugą żonę oprócz niej (Raszi). Barajta wyjaśnia, że Abraham po dziesięciu latach mieszkania z Sarą w Kanaanie wziął za żonę Hagar. Ten fragment uczy także, że wspólne mieszkanie poza Erec Israel nie liczy się, por. Rdz 16:3; (Albeck, 2008; Kehati, 2003).

¹¹ Jako niepłodną po dziesięciu latach wspólnego z nią mieszkania.

wolno jej wyjść za innego [mężczyznę]¹². Drugiemu [mężowi] wolno być z nią [kolejną] dziesięć lat¹³, a jeśli poroniła, to liczy się czas¹⁴ od poronienia. Obowiązek bycia płodnym i rozmnażania się spoczywa na mężczyźnie¹⁵, a nie na kobiecie. Rabi Jochanan ben Beroka mówi: „O nich obojgu¹⁶ jest napisane: <Pobłogosławił ich Bóg i rzekł im... Bądźcie płodni i rozmnażajcie się>”¹⁷.

W podobnym duchu wypowiada się Tosefta:

Rabi Akiwa mówi: „Ktokolwiek przelewa krew, jest jak ten, kto poniża [Boży] obraz, jak powiedziano: <Kto krew ludzką przelewa, przez człowieka jego krew będzie przelana>¹⁸”. Rabi Eleazar ben Azarja mówi: „Ten, kto nie wypełnia przykazania *pru urwu*, to jakby krew przelewał i poniżał obraz [Boga], jak napisano: <Gdyż na obraz Boży uczynił człowieka¹⁹> i w innym miejscu: <Bądźcie płodni i rozmnażajcie się²⁰>”. Ben Azaj mówi: „Ten, kto nie wypełnia przykazania *pru urwu*, to jakby krew przelewał i poniżał obraz [Boga], jak napisano: <Gdyż na obraz Boży uczynił człowieka> i w innym miejscu: <Bądźcie płodni i rozmnażajcie się>”. Rabi Eleazar ben Azarja powiedział mu: „Ben Azaj! Słowa są piękne, jeśli pochodzą od kogoś, kto czyni to, co mówi. Niektórzy pięknie się wypowiadają, ale nie czynią tak pięknie tego, co mówią albo robią, co mówią, ale nie wypowiadają się pięknie. Ben Azaj wypowiada się pięknie, ale nie czyni tak pięknie, jak mówi”. Odpowiedział mu [Ben Azaj]: „Cóż pocznę? Moja dusza pragnie Tory. Niech inni wypełniają [moje słowa]”²¹.

Gemara babilońska dziesięciokrotnie²² cytuje przykazanie *pru urwu*. Pojawia się ono w Talmudzie Babilońskim w kontekście głównych tematów zajmujących dany porządek czy dokładniej mówiąc konkretny traktat. Mędrzy talmudyczni podczas dysput dotyczących praw szabatowych, zawierania związków małżeńskich, małżeństwa lewirackiego, rozwodu i oddalenia żony, szczególnie niepłodnej, praw i obowiązków Noachitów oraz bałwochwalstwa przywołują pierwsze przykazanie biblijne. Podobnie Gemara palestyńska

¹² Który nie wypełnił jeszcze nakazu prokreacji (por. Kehati, 2003)e.

¹³ Gemara babilońska wyjaśnia, że po raz trzeci wolno jej wyjść za kogoś, kto już ma dzieci (por. Jew 65a; Kehati, 2003).

¹⁴ Dziesięciu lat wspólnego mieszkania w oczekiwaniu na potomstwo.

¹⁵ Zgodnie z Torą: *Pru urwu umil'u et haarec wechiuszuha* – ‘Bądźcie płodni, rozmnażajcie się, zapelniajcie ziemię i czyńcie ją sobie poddaną’ (Rdz 1:28), to ostatnie polecenie – zdaniem Mędrców – odnosi się wyłącznie do mężczyzny i powinno być napisane w liczbie pojedynczej (por. Kehati, 2003).

¹⁶ Rabi Jochanan ben Beroka chce rozszerzyć obowiązek prokreacji także na kobietę, ale *halacha* jest temu przeciwna.

¹⁷ Miszna Jew 6:6.

¹⁸ Rdz 9:6.

¹⁹ Rdz 1:27.

²⁰ Rdz 1:28.

²¹ Tosefta, Jew 8:7.

²² Talmud Babiloński, Szab 111a; Jew 63b (dwukrotnie); Jew 65b (dwukrotnie); Git 43b; Git 47a; Kid 35a; Sanh 59b; Aw Zar 5a.

porusza ten temat²³ w kontekście obrzezania, zachowywania szabatu, przestrzegania terminów świątecznych i postów, kobiety niepełnej oraz prawa lewiratu. Jedynie opinia cytowanego już w Misznie Ben Beroka odnosi obowiązek prokreacji do obojga małżonków wskazując na liczbę mnogą tego przykazania. Pozostali mędrzy są odmiennego zdania. To mężczyzna jest zobowiązany wypełnić to przykazanie, nie obowiązuje ono kobiety. Ten nakaz nie odnosi się również do Noachitów, skoro nie obowiązuje ich obrzezanie i zachowywanie szabatu.

Teksty źródłowe wyraźnie wskazują, że obowiązek prokreacji spoczywa na mężczyźnie, a nie na kobiecie. Koniecznym minimum do wypełnienia tego obowiązku jest dwójka dzieci, według Szkoły Hillela syn i córka, a zgodnie z opinią Szkoły Szammaja dwóch synów (Jew 6:6). Dorosłe dzieci powinny być zdatne do prokreacji, gdyż według Talmudu Babilońskiego (Jew 62a) bezpotomne potomstwo się nie liczy. W świetle halachy Żydem jest dziecko urodzone z matki-Żydówki lub z nawróconej na judaizm, a małżeństwo uznaje się za ważne, jeśli obydwójce rodzice są Żydami. Kobieta zamężną, która nie otrzymała listu rozwodowego (*get*) od swojego męża, określa się terminem *aguna*. Małżeństwo z taką kobietą jest nieważne, a dziecko z takiego związku (podobnie jak z kazirodczego) uznawane jest za *mamzera* (bękart). Zajmuje ono bardzo niską pozycję w hierarchii społecznej. *Mamzer*²⁴ może legalnie poślubić *mamzeret* (r.ż. od *mamzer*) lub konwertytkę. Niżej w hierarchii znajduje się tylko ten, kto nie zna swojego ojca: *szetuki* – dosł. ‘milczący’, gdyż milczy zapytany o ojca oraz *asufi* – ‘znajda’, który nie zna ani ojca, ani matki. Według Talmudu wśród dzieci porzuconych, tzw. znajd tylko połowę stanowiły prawdziwe sieroty, a druga połowa to *mamzerim* (l.mn. od *mamzer*). Jeszcze osiemnastowieczny rabin z Hamburga, J. Emden, uważał aborcję *mamzera* za obowiązek religijny (Emden 1884, cz. i 43, za: Barilan, 2014, s. 192). Węgierski rabin z początku XIX wieku pisze, że wiele kobiet głodziło swe dzieci z nieprawego łoża, co było przyczyną ich śmierci (Sofer 1877: 127, za: tamże). W kontekście problemu dzieci z nieprawego łoża pod koniec osiemnastego wieku wyróżniono trzy grupy rabinów. Do pierwszej należeli ci, którzy zabiegali o to, żeby nie skrzywdzić takiego dziecka. Drugą grupę stanowili niezdecydowani, którzy raz głosili, że lepiej jest *mamzerowi* umrzeć, a innym razem wznosili modlitwy o jego uzdrowienie. Do trzeciej grupy należeli zwolennicy teorii, że dla dobra ogółu lepiej jest, jeśli *mamzer* umiera w dzieciństwie (Barilan, 2014). Skądinąd wiemy, że Talmud dopuszcza krzywoprzysięstwo w celu ratowania życia (Ket 19a) i w tym także należy dopatrywać się pomocy dla *mamzerim* (Barilan, 2014, s. 195).

²³ Talmud Jerozolimski, wydanie wileńskie: Taan 4:6; Meg 1:4; Jew 6:6. Talmud Jerozolimski, wydanie weneckie: Taan 4:69:3; Meg 1:70:3; Jew 6:7:2; Jew 6:7:4.

²⁴ Hebr. *mamzer* (r.m.), *mamzeret* (r.ż.) oznacza dziecko z nieprawego łoża - cudzołóstwa lub kazirodztwa. Zakazani byli w związkach małżeńskich dla ogółu Izraela.

Dokładny podział społeczności żydowskiej ze względu na urodzenie i wynikające z tego normy postępowania ujęte w postanowienia halachiczne, to wszystko zostało już dokładnie opisane w Misznie. Traktat Miszny *Kiduszin* (Kid 4:1) omawiający sposoby kojarzenia małżeństw przedstawia podział Judejczyków powracających z wygnania babilońskiego. Ze względu na urodzenie i pochodzenie wyróżnia się tu dziesięć grup społecznych: kapłanów²⁵, lewitów, zwykłych Izraelitów, niepełnowartościowych kapłanów²⁶, konwertytów, uwolnionych niewolników izraelskich, *mamzerów*²⁷, *natinów*²⁸, milczących i znajdy. Ta sama lekcja Miszny poucza dalej:

[Rody] kapłańskie, lewickie i [zwykłych] Izraelitów mogą wchodzić we wzajemne [relacje małżeńskie]. [Rody] lewitów, [zwykłych] Izraelitów, niepełnowartościowych kapłanów, prozelitów i uwolnionych niewolników mogą [również] wchodzić we wzajemne [relacje małżeńskie]. [Rody] prozelitów i uwolnionych niewolników, *mamzerów* i *natinów*, milczących i znajdy, oni wszyscy mogą wchodzić we wzajemne [relacje małżeńskie.]. (Kid 4:1)

Konwertytka i uwolniona niewolnica kananejska są nierządnicami:

Zwykły kapłan nie może poślubić kobiety bezpłodnej, chyba że ma [już] żonę i dzieci. Rabi Jehuda mówi: Nawet jeśli ma [już] żonę²⁹ i dzieci, to nie poślubi kobiety bezpłodnej, ponieważ jest ona nierządnicą wspomnianą w Torze³⁰. Mędracy zaś mówią: Jedynie konwertytka³¹ i uwolniona [niewolnica kananejska] są nierządnicami i ta, która spółkuje rozpustnie.³² (Jew 6:5).

²⁵ w szerszym znaczeniu chodzi tu o członków rodów kapłańskich.

²⁶ Hebr. *chalal* – kapłan urodzony z kobiety, której nie wolno było wyjść za kapłana, np. ze związku wdowy z arcykapłanem lub rozwiedzionej (*gerusza* – ‘oddalona’) ze zwykłym kapłanem, por. Jew 9:1; Kid 4:1.

²⁷ Przypomnijmy, że hebr. *mamzer* (r.m.), *mamzeret* (r.ż.) oznacza dziecko z nieprawego łoża - cudzołóstwa lub kazirodztwa. Zakazani byli w związkach małżeńskich dla ogółu Izraela.

²⁸ *Natin* - hebr. ‘poddany’, oznacza także ‘sługę Świątyni’. Według 1Krn 9:2; Ezd 2:43; 8:20 oraz Neh 3:26 termin ten odnosi się do potomków Gibeonitów, których Jozue przeznaczył na niewolników świątynnych (por. Joz 9:27), a król Dawid tępił ich, aby nie weszli do społeczności Izraela. w czasach talmudycznych prawie nie było *natinów*, a później zupełnie wyginęli. Por. A. Steinzaltz 2001: 193-194.

²⁹ Wystarczy mu żona, która może mieć dzieci, ponieważ wypełni przykazanie prokreacji czyli posiadania dzieci, które świadczą o wypełnieniu tego przykazania (por. Albeck, 2008, III 37; Kehati 2003; Jew 6:5).

³⁰ Por. Kpł 21:7. Zdaniem rabiego Jehudy kapłan, który ma żonę i dzieci, nie może poślubić kobiety bezpłodnej, gdyż spółkowanie z nią będzie rozpustą.

³¹ Ponieważ nieżydówki są nienasycone w ich cielesnym zaspokojeniu i spółkują z nieżydami lub niewolnikami (por. Albeck, 2008, III 38; Keahti, 2003).

³² Mowa tu o Izraelitce, która spółkowała z mężczyzną zabronionym jej, za którego nie może wyjść za mąż. Chodzi m. in. o winę zagrożoną karą wytopienia *karet* albo karą śmierci na mocy wyroku sądu, lub karą chłosty albo o przekroczenie zakazu czynienia czegoś (*isur ase*), co odnosi się do wszystkich, a nie tylko do kapłanów, (por. Albeck, 2008; Kehati, 2003).

Potomstwo niewolnicy ma status niewolnika:

...[W sytuacji,] gdy [kobieta] nie jest zaślubiona ani z tym [mężczyzną], ani z żadnym innym, to potomstwo ma jej [status]. A jaki to jest [przypadek]? To potomstwo niewolnicy lub obcej (Kid 3:12).

Sposób na awans społeczny ze statusu *mamzera*:

Rabi³³ Tarfon mówi: *Mamzerów* można oczyścić³⁴. W jaki sposób? Jeśli *mamzer* ożeni się z niewolnicą, to [ich] potomek będzie niewolnikiem³⁵. A jeśli [ojciec] go uwolni³⁶, to syn stanie się wolnym człowiekiem³⁷. Rabi Eliezer mówi: Przecież on jest *mamzerem* [i zarazem] niewolnikiem³⁸ (Kid 3:13).

To rozwarstwienie społeczne stanowiło wyraźną przeszkodę w kojarzeniu małżeństw³⁹, podobnie jak więzy krwi (Marcinkowski, 2016, s. 455)⁴⁰. Uzasadnienie podaje Księga Kapłańska⁴¹, według której zakazane są małżeństwa w linii prostej pomiędzy ojcem i córką, matką i synem (Kpł 18:7), ojcem i wnuczką (ib. 18,10); w linii bocznej pomiędzy bratem i siostrą (ib. 18:9), także z siostrą przyrodną⁴², dalej pomiędzy siostrzeńcem i jego ciotką⁴³, macochą i pasierbem (Kpł 18:15; 20:22), zięciem i teściową (Kpł 20:14; Pwt 27:13), następnie pomiędzy mężczyzną i córką lub wnuczką kobiety, z którą się ożenił (Kpł 18:17), pomiędzy mężczyzną i żoną jego stryja (Kpł 18:14; 20:20) oraz pomiędzy mężczyzną i jego bratową (Kpł 18:16; 20:21 – z wyjątkiem prawa lewiratu – Pwt 25:5-10). Zakazane było również małżeństwo jednocześnie z dwiema siostrami⁴⁴. Bardziej bezwzględne przepisy

³³ w tej lekcji rabi Tarfon podaje sposób, w jaki *mamzer* może oczyścić swoje dzieci, żeby nie były *mamzerami*.

³⁴ z poprzedniej miszny wynikało, że potomek *mamzera* jest także *mamzerem*, który nie ma wejścia do zgromadzenia Izraela. Tutaj rabi Tarfon daje szansę na zmianę statusu potomstwu *mamzera*.

³⁵ Zgodnie z poznaną w poprzedniej misznie zasadą, że w wyniku przekroczenia reguł dotyczących zakazanych małżeństw status potomstwa idzie za gorszą partią, tu potomstwo ma jej status.

³⁶ Jeśli ojciec, który jest także jego panem, uwolni go z niewolnictwa.

³⁷ Będzie wówczas zwykłym Izraelitą.

³⁸ Zdaniem rabiego Eliezera piętno *mamzera* pozostaje przy nim na zawsze. Rację przyznano jednak rabiemu Tarfonowi. Gdyby było odwrotnie, tzn. ojcem byłby sługa kananejski, a matką *mamzeret*, to nawet rabi Tarfon zgadza się z tym, że potomek pozostałby *mamzerem* zgodnie ze wskazaną wyżej zasadą, że potomstwo ma status matki, a nie ojca (por. Albeck 2008: III, 325; Kehati, 2003; Kid 3:13).

³⁹ Np. *mamzer* mógł poślubić *mamzeret* (żeński odpowiednik *mamzera*) lub prozelitkę, a *mamzeret* – *mamzera* lub prozelitę (por. Git 9:2; Jew 2:4).

⁴⁰ Różnice pomiędzy prawem biblijnym i rabinicznym podano w tabeli na końcu trzeciego tomu polskiej edycji Miszny. Tabela uwzględnia zabronione w kontekście małżeństwa stopnie pokrewieństwa i powinowactwa zgodnie z zakazami biblijnymi i ich rozszerzeniem rabinicznym.

⁴¹ Szczególnie Kpł 18:10: „Nikt z was nie będzie się zbliżał do ciała swego krewnego, aby odsłonić jego nagość”.

⁴² Praktykowane w czasach patriarchów, później zakazane (por. Kpł 20:17; 18:1).

⁴³ Praktykowane jeszcze w czasach Mojżesza (Kpł 18:12-13; 20:19), później zakazane (Wj 6:20; Lb 26:59).

⁴⁴ Por. Kpł 18:18. Praktykowane wcześniej, np. Jakub pojął jednocześnie (w odstępstwie tygodnia) dwie siostry, córki Labana – Leę i Rachelę (por. Rdz 29:21-30).

regulowały małżeństwa kapłanów. Według Biblii hebrajskiej, która jest podstawą Miszny i całego Talmudu⁴⁵, kapłan nie mógł poślubić prostytutki ani rozwódki (Kpł 21:7), ani też wdowy, o ile nie była (wcześniej) żoną kapłana (Ez 44:22). Arcykapłan natomiast mógł poślubić tylko raz i tylko dziewicę izraelską (Kpł 21:13-14; Marcinkowski, 2004, s. 115-116).

Śmierć bez potomstwa uważana była za hańbiącą. To zapewne stało się jednym z głównych powodów dla zachowywania instytucji małżeństwa lewirackiego (zwanego także szwagrowskim) z owdowiałą bratową po bezdzietnie zmarłym bracie. Istotą tego związku stało się wzbudzenie potomstwa zmarłemu bratu. Jeśli brat zmarłego męża nie chciał wziąć bratowej za żonę, to czekała go poniżająca ceremonia (*chality*), podczas której bratowa zdejmowała sandał z jego nogi, przez co uwalniała się spod jego do niej prawa, a niekiedy w niektórych rejonach pluła szwagrowi w twarz, mówiąc: „Tak się czyni temu, kto nie chce odbudować domu swojego brata” (Pwt 25:5-10). Miszna poświęca temu zagadnieniu obszerny traktat *Jewamot* w trzecim dziale (Marcinkowski, 2016).

Potomek niewolnicy nie jest bratem, nie skutkuje względem niego prawo *jibumu*⁴⁶ i *chality*, a także nie odpowiada jak syn za uderzenie lub przeklinanie ojca:

Jeśli ktoś ma brata jakiegokolwiek⁴⁷ [pochodzenia, to ten jego brat] zobowiązuje żonę swego brata⁴⁸ do małżeństwa lewirackiego⁴⁹ i jest jego bratem pod każdym względem⁵⁰, z wyjątkiem tego, kto [pochodzi] od niewolnicy⁵¹ lub cudzoziemki. Jeśli ktoś ma syna jakiegokolwiek [pochodzenia⁵², to ten jego syn] zwalnia żonę swego ojca z małżeństwa lewirackiego⁵³ i ponosi winę⁵⁴ za uderzenie lub przeklinanie swego [ojca⁵⁵. Uważa się go za]

⁴⁵ Miszna wraz z całym Talmudem stanowią przede wszystkim komentarz i aktualizację Prawa pisanego (*Tora shebichtaw*). Twierdzi się jednak, że tannaici - twórcy Miszny, w przeciwieństwie do amoraistów - autorów większej części Talmudu, stawiali bardziej na niezależność Prawa ustnego (*Tora shebealpe*).

⁴⁶ *Jibum* – tak określa się po hebrajsku małżeństwo lewirackie z owdowiałą bratową po bezdzietnie zmarłym bracie.

⁴⁷ Gemara dodaje, że nawet *mamzera* (por. Albeck, 2008: III 21; Kehati, 2003; Jew 2:5; Danby, 2016, s. 220).

⁴⁸ Który zmarł bezdzietnie.

⁴⁹ Lub do *chality*.

⁵⁰ Pod względem dziedziczenia jak i zaciągania nieczystości. Jeśli pierwszy z braci byłby kapłanem, a drugi *mamzerem*, to kapłan po śmierci brata *mamzera* zaciągnąłby nieczystość (por. Kpł 21:2; Albeck, 2008; Danby, 2016).

⁵¹ Chodzi tu o niewolnice kananejską. Potomstwo niewolnicy kananejskiej podobnie do cudzoziemki, ma status matki (por. Kid 3:12). Syn niewolnicy kananejskiej jest niewolnikiem i nie uważa się go za brata. Podobnie syn nieżydówki jest nieżydem (por. Pwt 7,4). Gemara babilońska (Jew 23a) wyjaśnia, że syna Żydówki nazywa się 'twój syn', a syna nieżydówki raczej 'jej syn' (por. Albeck, 2008; Danby, 2016; Kehati, 2003).

⁵² Nawet *mamzera* (por. Albeck, 2008; Danby, 2016; Kehati, 2003).

⁵³ Również z *chality*.

⁵⁴ Podlega karze śmierci (por. Wj 21:15.27; Albeck 2008: III 22; Danby, 2016; Kehati, 2003).

jego syna pod każdym względem⁵⁶, z wyjątkiem tego, kto [pochodzi] od niewolnicy lub cudzoziemki⁵⁷ (Jew 2:5).

Synowie niewolnicy, którzy zostali uwolnieni razem z nią nie podlegają ani [prawu] *chality* ani [prawu] *jibumu*:

Jeśli synowie prozelitki przeszli na judaizm [razem] z nią⁵⁸, to nie podlegają ani [prawu] *chality* ani [prawu] *jibumu*⁵⁹, nawet jeśli jeden [z nich] urodził się w świętości, ale nie począł się w świętości, a drugi i urodził się i począł w świętości⁶⁰. i tak też jest [w przypadku] niewolnicy, której synowie zostali uwolnieni razem z nią⁶¹. (Jew 11:2)

Obowiązek prokreacji precyzuje traktat Miszny *Ketubot*. Na podstawie nakazu Tory zawartego w *Księdze Wyjścia* 21:10 rabi Eliezer sprecyzował obowiązek małżeński wobec żony. Próżniacy i bezrobotni powinni spełniać go codziennie, robotnicy dwa razy w tygodniu, poganiacze osłów – raz na tydzień, poganiacze wielbłądów – raz w miesiącu, a żeglarze – raz na sześć miesięcy (Ket 5:6). Odmawiającej mężowi postanowiono odejmować z jej *ketuby* od trzech i pół do siedmiu denarów tygodniowo. Jeśli to mąż sprzeciwia się swej żonie, to dodaje się do jej *ketuby* od półtora do trzech denarów tygodniowo (Ket 5:7).

Najlepszym dowodem na łączenie starożytnych tradycji ze współczesnością jest zbiór *Szeelot utszuwot*. Zbiór ten obejmuje (od starożytności po współczesność) spisane postanowienia rabiniczne jako odpowiedzi prominentnych uczonych, znawców Tradycji spisanej i ustnej judaizmu na zadane im wcześniej pytania, stąd nazwa *Szeelot utszuwot* – dosł. „Pytania i odpowiedzi”⁶². Poniżej zamieszczono trzy wybrane przykłady⁶³ ze zbioru *Szeelot utszuwot*⁶⁴, dotyczące wypełnienia przykazania *pru urwu*:

⁵⁵ Gemara babilońska wyjaśnia, że syn-*mamzer* ponosi karę za uderzenie lub przeklinanie ojca, jeśli ten żałował za grzech, który doprowadził do spółdzenia syna-*mamzera*. Jeśli ojciec tego czynu nie żałował, to jego syn-*mamzer* nie jest odpowiedzialny za uderzenie lub przeklinanie ojca (por. Kehati, 2003).

⁵⁶ Pod względem dziedziczenia, jak i zaciągania nieczystości.

⁵⁷ Ponieważ syna niewolnicy kananejskiej lub cudzoziemki nie uważa się za syna Izraelity.

⁵⁸ a po przejściu na judaizm wzięli żony i jeden z nich zmarł bezdzietnie.

⁵⁹ Ponieważ prawo *jibumu* odnosi się do braci po ojcu, a konwertyci nie mają statusu braterstwa po ojcu. *Mlechot Szlomo* wyjaśnia, że ta miszna odnosi się do konwertytów, których zarówno poczęcie jak i narodziny nie odbyły się w stanie świętości, a to oznacza, że żadne związki braterskie ich nie łączą, nawet po matcei traktuje się ich, jakby nie byli ze sobą w ogóle spokrewnieni (por. Albeck, 2008: III 52; Danby, 2016, s. 234; Kehati, 2003; Jew 11:2).

⁶⁰ Nawet jeśli obaj urodzili się w świętości, tzn. po przejściu matki na judaizm urodzili się w zgromadzeniu Pana (por. Jew 2:4), ale skoro pierwszy z nich nie począł się w świętości, ponieważ jego matka była gojką, to nie uważa się ich za braci (po ojcu), (por. Albeck, 2008; Kehati, 2003).

⁶¹ Jej synów nie uważa się za braci, tzn. nie mają prawnego braterstwa, dlatego nie mogą podlegać ani prawu *chality* ani *jibumu* (por. Albeck, 2008; Kehati, 2003).

⁶² Responsy te stanowią szczególną kategorię literatury rabinicznej, która swą formą odróżnia się zarówno od komentarzy jak i od kodyfikacji prawa rabinicznego, ale w treści jest do nich podobna. Tematyką swą obejmują rozmaite zagadnienia, głównie prawne oraz dotyczące liturgii, ale też często wykraczające poza sferę religii, szczególnie z szeroko pojętej humanistyki. Odpowiedzi zależą od rodzaju pytań i mają zwykle charakter praktyczny, dość rzadko zdarzają się czysto teoretyczne zagadnienia. Responsy stanowią wyjątkową skarbnicę wiedzy na tematy historyczno-kulturowe,

Pytanie: Czy mężczyzna po czterdziestce, ojciec ośmiorga dzieci, który ma problem z ich utrzymaniem i wychowaniem, powinien się starać o jeszcze więcej dzieci?

Odpowiedź: (Ta responsa to korespondencja z Obernau koło Lucerny z 1977 roku.) Odpowiedział rabin, który wyjechał na wakacje i nie miał ze sobą potrzebnych ksiązek. Skoro pytający ojciec ośmiorga dzieci ma już wypełnione konieczne minimum przykazania *pru urwu*, tzn. syna i córkę, to spełnił już swój obowiązek. Za taką argumentacją przemawiają problemy szkolno-wychowawcze. Pod uwagę należy też wziąć opinię żony, która jest przeciwna temu pomysłowi i wolałaby poświęcić się wychowaniu już istniejącej ósemki dzieci (*Szeelot utszuwot*, *Szewet Halewi*, cz. 4, znak 161).

Pytanie: Czy ci, którzy mają syna i córkę i wypełnili obowiązek *pru urwu*, ale chcą mieć jeszcze dzieci, powinni się leczyć?

Odpowiedź: Skoro nie jest znana choroba jego lub jej, to może Święty, niech będzie błogosławiony, nie chce obdarzyć ich większym przywilejem ponad ten, który otrzymali. Nie należy poczytywać tego jako kary, ale trzeba się modlić, żeby Święty, niech będzie błogosławiony, obdarzył ich jeszcze synami i córkami zrodzonymi naturalnymi siłami, potomstwem ponad konieczne minimum, i żeby wypełnili jeszcze mnóstwo przykazań. (*Szeelot utszuwot*, *Igerot Mosze*, *Ewen Haezer*, cz. 4, znak 73:3)

Pytanie: Czy mężczyzna, który podczas snu miał stosunek seksualny z żoną, spełnił obowiązek *pru urwu*?

Odpowiedź przecząca: Ten, kto spółkował z żoną podczas snu, wskutek czego urodziła, nie wypełnił przykazania *pru urwu*, ponieważ śpiący jest zwolniony z wypełniania przykazań. Śpiący nie jest świadomy, nie może wypełnić przykazania ani go złamać, nie może być za to nagrodzony ani ukarany.

zwłaszcza dotyczące zwyczajów i warunków bytowania społeczności żydowskich w czasach, w których zostały spisane.

Nie należy doszukiwać się tego typu literatury przed spisaniem Miszny, gdyż na jej przykładzie widać, jak trudno było przekonać się do spisania ustnej tradycji judaizmu, w tym przekazywanych ustnie z pokolenia na pokolenie opinii halachicznych. Można przyjąć zatem, że zwyczaj pisemnych odpowiedzi na pytania trwa w judaizmie od osiemnastu stuleci, co potwierdza korespondencja z III w. n.e. pomiędzy uczonymi żydowskimi z Babilonii i Palestyny. Responsy spisywano głównie po hebrajsku i aramejsku, ale też po arabsku.

W czasach nowożytnych zwyczaj *szeelot utszuwot* tak się rozpowszechnił, że można mówić o szkołach: francuskiej, niemieckiej, hiszpańskiej i polskiej, która odgrywała ważną rolę w szesnastym wieku (Mojżesz Isserles, Salomon Luria, Meir Lublin), a w siedemnastym (Aaron Samuel Kajdanower, Menachem Mendel Krochmal) i osiemnastym (Meir Eisenstadt, Ezechiel Landau) zdominowała ten szczególny rodzaj literatury rabinicznej.

⁶³ Pytania starano się oddać wiernie z oryginałem, natomiast odpowiedzi, zawierające zwykle długie wywody halachiczne, skrócono do istoty sprawy.

⁶⁴ z tekstów źródłowych *Szeelot utszuwot* korzystano przy pomocy programu komputerowego *The Responsa Project 23 plus*, Bar-Ilan University 2015.

Odpowiedź potwierdzająca: Dołączono także do halachy wypowiedź, że skoro jest synem Bożym pod każdym względem, to nawet śpiący może wypełnić przykazanie *pru urwu*.

Halacha uznaje jedynie biologicznych rodziców. Jest rzeczą naturalną, że dziecku najlepiej jest w domu, kiedy jest kochane, ma opiekę naturalnych rodziców i znajduje w nich oparcie, wtedy czuje się bezpieczne. Rodzina zastępcza nie wypełni do końca tej roli. Rabin Halperin uważa, że anonimowe oddanie spermy łamie 'prawo dziecka do poznania biologicznych rodziców (Halperin 2002; Barilan 2014: 155). Rabiniczne stanowisko w sprawie biologicznego rodzicielstwa jest lepiej widoczne na przykładzie surogacji. Kobieta surogatka nosi w swym ciele genetycznie z nią niezwiązany embriion zwykle obojga rodziców, którzy sami nie mogą (czasami nie chcą) wypełnić do końca funkcji prokreacji. Zwykle co najmniej jedno z przyszłych rodziców jest biologicznym rodzicem dziecka. Niektórzy czołowi rabini za matkę dziecka uznają jego rodzicielkę (Waldenberg 1994:49; Soloveitchik 1989 za: Barilan, 2019, s. 245). Jedynie były Naczelny Rabin Izraela, Shlomo Goren, wskazał jako jedyną matkę dziecka jego genetyczną matkę (Goren, 2001, za: Barilan, 2019). Inni upierają się przy twierdzeniu, że obie matki (genetyczną i rodzącą) należy uznać za matki w świetle halachy, ale nie wypowiadają się na temat dziecka z dwiema matkami. Rabin I. Sheilat powołał się na prawo talmudyczne, które nie uznaje ojcostwa, jeśli ojcem dziecka był niewolnik, a matką wolna Żydówka. Dziecko, które urodziło się w wyniku niedozwolonego przez halachę i zdyskwalifikowanego przez nią stosunku seksualnego, traktowano jakby nie miało ojca. Uznawano bowiem, że nasienie niewolnika zgniło w ciele wolnej Żydówki i nie miało żadnego wpływu na płód znajdujący się w jej łonie (Sheilat, 1998, za: Barilan 2019). Stąd I. Sheilat wywnioskował, że naturalizm halachiczny różni się od zwykłego spojrzenia naukowego, gdyż według halachy dziecko może nie mieć ojca, mimo iż jego genetyczny ojciec żyje i jest znany. Rabin I. Shafran zaś zasugerował, że skoro dziecko nie ma ojca, to jego funkcję ojcowską może przejąć jedyny rodzic, tzn. tylko jego biologiczna matka, która oprócz swej prawnej roli matki przejmie także prawną rolę ojca. To z kolei prowadzi do sytuacji, w której jedna osoba pełni dwie funkcje: ojca i matki. Shafran w swych wywodach poszedł dalej twierdząc, że podobna sytuacja dotyczyłaby klonowania, w którym jeden człowiek byłby zarazem ojcem i matką. Mimo iż nie wskazał sprzeciwu halachy w tej sprawie, to jednak uznał, że halacha całkowicie opowiada się za wszystkimi autorytetami zabraniającymi klonowania dla dobra powszechnego (Shafran, 1988, za: Barilan, 2019, s. 246). Jego zdaniem klonowanie w pewnym sensie ułatwiłoby sytuację samotnej matce wobec braku ojca i męża, z którym nie jest w związku. Jednak rabin Sheilat jest przeciwny klonowaniu ze względu na dobro dziecka, gdyż tworzenie rodziny z jednym tylko rodzicem nie jest w porządku wobec dziecka.

W 1996 roku Izrael był pierwszym krajem, który zezwolił formalnie na surogację i uregulował to prawnie zyskując nawet aprobatę wielu rabinów. W celu uniknięcia

problemów halachicznych związanych m.in. z prawami ojcowskimi, postanowiono, że matka-surogatka nie może mieć męża i nie może być spokrewniona ze starającymi się o dziecko. W każdym przypadku starań o surogatkę powołuje się komisję, w której zasiada także rabin. W 2012 roku zaproponowano kolejny wymóg, tzn. że matka-surogatka musi być kobietą, która urodziła już własne dziecko, gdyż tylko taka kobieta może wiedzieć, czym jest bycie w ciąży i poród. W związku z tym prawie wszystkie surogatki w Izraelu są samotnymi matkami. Wiele z nich widzi w tym wyłącznie korzyść materialną, gdyż otrzymuje średnio 150 tysięcy szekli (w przybliżeniu tyle samo, co złotych), a niekiedy nawet o kilkadziesiąt tysięcy więcej (Barilan, 2019, s. 247-248). Musi to być intratnym zajęciem, skoro niektóre z nich rozwiódły się tylko po to, żeby spełnić wymogi komisji ds. surogatek, tzn. być uznaną za samotną matkę. W 2011 roku złożono oficjalnie w Izraelu 92 podania o surogację, zanotowano 41 urodzeń przez surogatki, w tym 19 porodów bliźniaczych.

Kobieta, która według halachy zwolniona jest z obowiązku prokreacji, zaczyna odgrywać w niej coraz większą rolę. Jej funkcja zawsze była istotna, co wyraźnie podkreśla Talmud Babiloński: „Dziewica, poświęcająca się modlitwie, niesie spustoszenie światu” (Sot, 22a). Rola zaś mężczyzny, na którym zgodnie z halachą spoczywa obowiązek wypełnienia Bożego błogosławieństwa *pru urwu*, w świetle nowoczesnych metod prokreacji bywa umniejszana, a nawet może być jej całkowicie pozbawiony.

Na koniec warto podkreślić, że z judaistycznego punktu widzenia bardzo istotne jest świadome uczestniczenie obojga małżonków w wypełnianiu przykazania *pru urwu*. Przez świadomy, płodny akt seksualny, w którym chcą zostać ojcem i matką, uczestniczą w Boskim dziele stworzenia, przez co się uświęcają. Przypomnijmy, że zgodnie z halachą przykazanie *pru urwu* można rozpatrywać na trzy sposoby: 1) obowiązek prokreacji wynikający z Tory, 2) obowiązek małżeński i 3) pierwszy obowiązek wobec Boga. Zgodnie z Talmudem świat został stworzony ze względu na prokreację (Jew 62a), która upowszechnia obraz Boga (Cohen, 1989, s. 24n), gdyż na swój obraz stworzył Bóg ludzi: *Wajjiwra Elohim et haadam becalmo, becelem Elohim bara oto, zachar unekewa bara otam* – „Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył, mężczyznę i kobietę stworzył ich” (Rdz 1:27). To trzecie rozumienie prokreacji ma wymiar teologiczny. Jak wyżej już zaznaczono, w judaizmie aktywne życie seksualne, nawet jeśli nie do końca płodne (ze względu na wiek), oprócz silnej więzi pomiędzy małżonkami tworzy i umacnia wartości moralne, religijne i duchowe (Barilan, 2014, s. 125).

Z racji swej ograniczonej objętości artykuł jedynie zaznacza niektóre wątki rozległego zagadnienia dotyczącego płodności i prokreacji postrzeganej w aspekcie społecznym przez pryzmat judaizmu, zwłaszcza prawa rabinicznego w kontekście żydowskiej etyki medycznej.

Bibliografia:

- Albeck, Ch. (2008). *Szisha Sidre Miszna* (hebr. Sześć Porządków Miszny). Jeruzalaim (Jerozolima), The Bialik Institute Jerusalem and Dvir Publishing House.
- Barilan, Y.M. (2019). *אתיקה רפואית ביהדות. היסטוריה, הלכה והחוק הישראלי*, תרגום מאנגלית: עמנואל לוסט, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- Barilan, Y.M. (2014). *Jewish Bioethics. History, Halakhah and Israeli Law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia* (1969). Ed. Karl Elliger, Wilhelm Rudolph. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt.
- Cohen, J. (1989). *Be Fertile and Increase, Fill the Earth and Master It: the Ancient and Medieval Career of a Biblical Text*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Danbt, H. (2016). *The Mishnah. Translated from the Hebrew with Introduction and Explanatory Notes*. Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers Marketing, LLC.
- Emden, J. (1884). *Responsa „She'ilat Ya'avetz”*, Lvov.
- Goren, S. (2001). *Torat HaRefu'ah*, Jerusalem (hebr.)
- Halperin, M. (2002). The definition of parenthood and the right to trace the biological roots, (w:) *Dilemmas in Medical Ethics*, R. HaCohen-Almagor (wyd.), 161-168, Tel-Aviv/Jerusalem: HaKibbutz HaMe'uhad i Van Leer Institute (hebr.)
- Kehati, P. (1994). *The Mishnah. a New Translation With a Commentary*. (Transl.) Rafael Fisch, Jerusalem: Maor Wallach Press.
- Kehati, P. (2003). *Misznajot mewoarot*. Jeruzalaim: Dfus Chemed
- Marcinkowski, R. (2004). *Paradygmaty religijności w judaizmie rabinicznym*. Kraków: Wydawnictwo Antykwa.
- Marcinkowski, R. (2013). Kluczowe zagadnienia porządku Zeraim, (w:) *Miszna: Zeraim (Nasiona)*. R. Marcinkowski (red.). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Marcinkowski, R. (2016). *Miszna: Naszim (Kobiety)*, Wstęp, przekład z języka hebrajskiego i opracowanie: R. Marcinkowski, Wydawnictwo DiG - Edition La Rama, Warszawa-Bellerive-sur-Allier.
- Marcinkowski, R. (2017). z pogranicza przynależności do społeczności Izraela w świetle wybranych zagadnień „Szeelot utszuwot”, (w:) *Granice i pogranicza w perspektywie orientalistycznej. Szkice o literaturze i kulturze*. A. Bednarczy, M. Kubarek, M. Szatkowski (red.). Kraków: Wydawnictwo Libron - Filip Lohner.
- Neusner, J. (1988). *The Mishnah. a New Translation*. New Haven - London: Yale University Press.
- Shafran, Y. (1998). Genetic cloning according to Halakhah. „*Tehumin*” 18, 150-160 (hebr.)
- Sofer, M. (1877). *Responsa „Hattam Sofer”*, cz. 4, Wien.
- Soloveitchik, J.B. (1989). *Man of Halakhah; Man of Faith*, Hoboken: Ktav.
- Steinzaltz, A. (2001). *מדריך לתלמוד*, ירושלים.
- Waldenberg, E.Y., (1994). *Responsa „Tzitz Eliezer”*, t. 20, Jerusalem.
- The Responsa Project 23 Plus*. Ramat Gan: Bar-Ilan University 2015.